

„A JÓ MUNKÁHOZ AZ IS KELL, HOGY AZ EMBER JÓL ÉREZZE MAGÁT”

INTERJÚ SCHÖNERNÉ PUSZTAI ILONA ÉPÍTÉSZMÉRNÖKKEL¹

F. Dóczy Erika: Hogyan emlékszik vissza az egyetemi évekre, mikor került az érdeklődése homlokterébe a műemlékvédelem?

Schönerné Pusztai Ilona: Nekem már gyerekkorom óta kedvenc tárgyam volt a történelem. Érdekelte a középiskolában is, de amikor érettségiztem, mégsem a bölcsészkarra jelentkeztem. Abban az időben, 1953-ban, két okom is volt rá, hogy ne oda menjek. Az egyik: politikailag elkötelezettnek kellett volna lennem az uralkodó ideológia irányába. Ennek én abszolút nem feleltem meg. A másik ok az volt, hogy akkoriban volt egy ún. szakérettségis képzés. Ez azt jelentette, hogy olyan fiatalok, akik szegénységükből kifolyólag vagy egyéb okok miatt nem lehettek középiskolások, kaptak egy kétéves középfokú képzést, és letlehettek egy érettségit. Elsősorban ezeket a szakérettségiseket vették föl a főiskolákra és az egyetemekre, és a bölcsészkaron kis létszámú évfolyamok voltak. Miután úgy tűnt, ez a lehetőség számomra nem elérhető, az építész szakmát választottam. A rajzi képességem megvolt hozzá, és úgy gondoltam, hogy ezt végig tudom csinálni. Már másodéven kiderült, hogy ez telitalálat volt! Az első építészettörténeti előadásnál megtaláltam azt, ami nekem később a hivatásommá vált. Elég szoros kapcsolatba kerültem az építészettörténeti tanszékkel. Akkor ugyanis, az ötvenes évek elején, három építészettörténeti tanszék volt az egyetemen.² Az egyiket Major Máté professzor,³ a másikat Rados Jenő tanár úr, a harmadikat Pogány Frigyes professzor úr⁴ vezette. Én leginkább a Pogány-tanszékhez tartoztam, több alkalommal is vizsgáztam a professzor úrnál, és a diplomaterveket náluk készítettem ötödmagammal. Ez 1958-ban volt, akkor már létezett a műemlékfelügyelőség, amely 1957-ben alakult ebben a szervezeti formában. Ahhoz, hogy a diploma-

¹ Az interjút F. Dóczy Erika és Kovács Gergely készítette 2022. augusztus 4-én. A leíratot készítette és lábjegyzetekkel ellátta: F. Dóczy Erika, Kovács Gergely. Szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² Mezős Tamás: Az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, valamint jogelődjeinek professzorai 1945-től napjainkig. In: *150 év - 150 rajz. A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. Szerk. Gy. Balogh Ágnes et al. Budapest, 2021. 69.: „Az egykori három építészettörténeti tanszék (Ókori, Középkori és Újkori Tanszékek) megléte 1957-ig valamilyen formában igazolható, a tanszékek pontos elnevezése és a tanszékvezetők személye esetenként bizonytalan.”

³ Major Máté (1904–1986), építész mérnök, egyetemi tanár, az MTA tagja. Tagja volt a CIAM magyar szekciójának. 1950–1951 között a BME Építész mérnöki Karának dékánja, 1972–1975 között Építészettörténeti és Elméleti Intézetének igazgatója volt.

⁴ Pogány Frigyes (1909–1976), építész mérnök, egyetemi tanár. 1953-tól az Építészeti Tanács főosztály-vezetője, majd a hivatal megszűnése után az Országos Építési Hivatal műemléki osztályának vezetője.

tervemhez a rajzokat megszerezhessem, föl kellett mennem a Felügyelőségre. Ott olyan szerencsém volt, hogy Erdei Ferenc – későbbi nagyon kedves kollégám – volt az, aki levitt a tervtárba, és borzasztó lelkesen mesélt arról a munkáról, amit ők végeznek. Úgyhogy attól a perctől kezdve soha nem volt kétséges, hogy én itt szeretnék dolgozni. Ez azért nem volt ilyen egyszerű, mert – noha a tanszéken kaptam javaslatot és elvi támogatást –, éppen akkor nem volt hely. De nem kellett nagyon sokat várnom, mert körülbelül három hónap múlva szervezték a Kivitelezési Osztályt, és oda kerestek férfi kollégát felvételre. Miután én épp akkor menyasszony voltam, a vőlegényem nagyon ügyesen azonnal jelentkezett. A meghallgatásra pedig már ketten mentünk, és kiderült, hogy én akarok odakerülni. Végül is sikerült az igazgató elvtársat⁵ meggyőzni, és megalakult az én személyemmel és Ágostházy Lászlóval⁶ – összesen ketten voltunk – a Kivitelezési Osztály.

FDE: Mi volt a diplomamunkája?

SPI: A gyöngyösi Orczy-kastély. Azért volt érdekes, mert valami modernet is kellett tervezni, függetlenül attól, hogy az Építészettörténeti Tanszéken voltunk. Úgy adták ki a feladatot, hogy a kastélyban múzeumi funkciót kell kialakítani, közben a parkban egy kis bábszínházat terveztem, amiből természetesen soha semmi nem lett. Úgy tudom, hogy ez a diplomaterv azért valahol itt, a mélységes-mélységes gyűjteményekben még megtalálható, mert ide került végül is a műemlékfelügyelőségre.⁷

Kovács Gergely: Említette, hogy a diplomamunkájához a hivatal tervtárát is használta. Mi mindketten a tervtárban dolgozunk, és nagyon kíváncsiak lennénk, hogyan emlékszik vissza, milyen volt akkor a gyűjtemény, kik dolgoztak ott?

SPI: Még tulajdonképpen gyerekcipőben járt az egész Felügyelőség. Természetesen, mint minden ilyen intézménynél, itt is volt gazdasági és személyzeti osztály. A szakmával három részleg foglalkozott. A Tudományos Osztályt Entz Géza professzor úr vezette (ide tartozott a fotótár és a könyvtár is), a másik osztály az Építészeti Osztály volt, Gerő László vezetésével (ide tartozott a tervtár.) Itt viszont az építész kollégák nem csak terveztek, hanem ők voltak egyben a területi felügyelők is. Általában két megyénként volt egy-egy felügyelő, és a tervezési feladataikat azokban a megyékben végezték, ahol felügyelők is voltak. A Kivitelezési Osztály pedig, mint már említettem, két főből állt, és a Várgondnoksághoz tartoztunk (a Várgondnokság vezetője volt az osztályvezetőnk).⁸ Akkor indultak a palotai beruházások meg a Mátyás-templom első felújítása is, úgyhogy ez egy kis beruházó-kivitelező részleg volt. Összesen négy építésvezetőség volt: kettő, a sopróni és a

⁵ Gólya József

⁶ Ágostházy László (1931–2014), építész mérnök. 1958-tól az OMF főépítésvezetője, 1960-tól a VÁTI tervezője, később műteremvezetője volt. 1991-től 1997-ig az Ybl Miklós Műszaki Főiskola Település Intézetét vezette.

⁷ MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 84587. A kastélyba valóban múzeumi funkció került: 1957 óta ad helyet a Mátra Múzeumnak, az átalakítást Gömöri József tervezte.

⁸ Vö.: Valter Ilona: Schönerné Pusztai Ilona hetvenéves. *Műemlékvédelem*, 49. 2005. 290.: „Nagyon szűk keretű Kivitelezési Osztály volt ez 1959-ben, mert Ágostházy Lászlóval ketten alkottuk. Együvé tartoztunk a Várgondnoksággal, és Kollár Gyula volt a közös osztályvezetőnk.”

1. Schönerné Pusztai Ilona, 2022

sümegei Ágostházy Lászlóhoz tartozott, a pécsi és az egri építésvezetőség pedig hozzám. Ez azonban egy nagyon rövid időszak volt, mert aztán szétvált a Felügyeleti és a Tervezési Osztály, és 1962-ben Horler Miklós vezetésével megalakult az a Tervezési Osztály, ahová én is átkerültem a Kivitelezési Osztályról.

KG: Említette Ágostházy László, illetve Erdei Ferenc és Gerő László nevét. Kik voltak még azok ebben a korai időszakban rajtuk kívül, akikkel szorosan együttműködött, és ki volt nagy hatással Önre?

SPI: Ó, hát egy rendkívül kedves, nagyon barátságos, és úgy lehet mondani, hogy komoly baráti közösség volt akkor az Országos Műemléki Felügyelőség. Nem voltunk nagyon sokan. Az akkori korszak három legnagyobb egyéniségét igazán nagyon tiszteltem. Az egyik Dercsényi Dezső volt, aki az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban közreműködött abban, hogy az OMF megalakulhatott, majd mint felügyeleti hatóság segítette továbbra is a szakmai munkát. Aztán végül volt olyan időszak is, amikor ő vezette az intézményt. A másik természetesen Entz tanár úr volt, aki olyan főnök volt, hogy mindenki fel tudott rá nézni; a tudása, az emberi magatartása miatt kiemelkedő egyéniség volt. Nagyon-nagyon sok dolog, ami ma már eredménynek mondható, az ő nevéhez, illetve azokhoz a fiatalokhoz kötődik, akiket ő vezetett be a szakmába. Akkor kezdődtek a régészeti feltárások, azokból is nagyon kevés volt még. Ott is több kezdő volt ásatásvezető, és Géza kijárt hozzájuk, segítette és támogatta a fiatalokat. Nagyon népszerű volt a saját osztályán. Gerő László nagy tudású, jó humorérzékkel rendelkező ember volt, és olyan egyéniség, akit az építésszek általában tiszteltek. Ő nem sokáig volt főnök, ezt azért megemlíteném. Még 1961-ben, odakerült egy új kivitelezési osztályvezető, aki a 22-es Építővállalattól jött,⁹

⁹ „1960-ban alakult meg az önálló Kivitelezési Osztály Heincz László osztályvezetővel, aki a 22-es

2. Schönerné Pusztai Ilona © MÉM MDK,
Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. K 1899

tály éléről. Attól kezdve ő csak, mint műemléki tanácsadó maradt a Felügyelőség, és szerkesztette a *Műemlékvédelem* című folyóiratot, tulajdonképpen egészen haláláig, és amíg Bardoly István át nem vette ezt tőle.¹² Az új Tervezési Osztály már Horler Miklós vezetésével alakult, ő 1962-ben került oda, és az akkori építész osztály kettévált. Voltak, akik ott maradtak a felügyeleten, közülük Détsy Mihályt említeném, akit nagyon-nagyon szerettem, és nagyon jó és kedves kollégám volt. A többiek átkerültek a Tervezési Osztályra. Amikor odakerültem, még nem voltak műtermek, én Sedlmayr János munkatársa lettem, a Salamon-toronynál induló tervezési munkáknál.

Őröla szeretnék többet beszélni, mert ő volt az a munkatársam, aki mellett másodkezes tervező voltam, és akitől úgy búcsúztam el, hogy én voltam az osztály vezetője, ő volt az osztályvezető-helyettes. Sedlmayr János egy rendkívül színes és nagyon-nagyon nagy tudású építész volt, szintén gyerekkorától elkötelezett. Az iskoláit Sopron

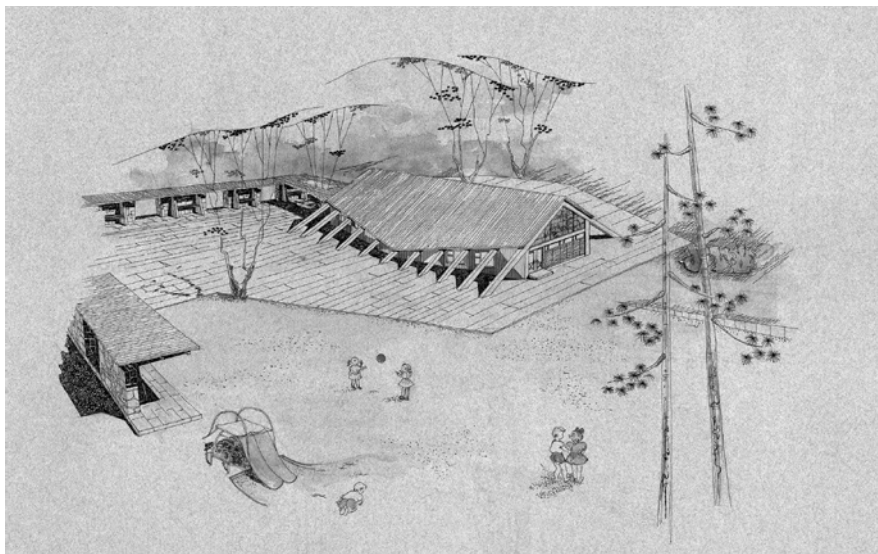
és egy csomó kollégát is hozott magával. Ez egy bizonyos szemléletváltást eredményezett, mert ők mind párteberek voltak. Volt egy nagyon csúnya politikai vizsgálat, ami hónapokig tartott, és nem igazán tudom megmondani, hogy mi váltotta ki, mi volt az indító oka, de tény, hogy mi, akik egyáltalán nem voltunk érintettek, mi is nagyon sokat szenvedtünk, különböző kihallgatások és fenyegetések miatt.¹⁰ Végül is az eredmény az lett, hogy az akkori főmérnökünket, Párkányi Mihályt¹¹ fegyelmi úton eltávolították, és Gerő Lászlót leváltották a Tervezési Osztály éléről.

Építőipari Vállalattól jött hozzánk.” – Schönerné Pusztai Ilona: Az Országos Műemléki Felügyelőség emlékezete. *Ars Hungarica*, 45. 2019. 344-345.

¹⁰ „1961-ben a Párt- és Hivatalvezetőség fegyelmi vizsgálatot kezdeményezett egyes középvezetők ellen. Azt, hogy valójában mi volt az oka, nem tudom. Lehet, hogy a régi munkahelyén állítólág »kinyírós« Heincznek nevezett új pártvezetőségi tag indította el. [...] Az 1960-as évek első fele volt az ideje az OMF végleges szervezeti kialakulásának. Gólya elvtárs, majd Heincz László is eltávozott az intézménytől.” – ld.: Schönerné Pusztai 2019. i. m. 345. A 22-es építővállalat hivatalos elnevezése: ÉM 22. sz. Állami Építőipari Vállalat MSZMP Bizottsága.

¹¹ Párkányi Mihály (1924–1991), építész, címzetes egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora. 1949–1955: az Építéstudományi Intézet tervezője, majd az Építészeti Tanács titkárságán főmérnök. 1955–1961: az Országos Műemléki Felügyelőség igazgatóhelyettese; 1962–1970: Lakóterv-nél tervező-kutató, majd 1974-ig az MTA Természettudományi Főosztályának vezetője.

¹² Bardoly István 2011-ben vette át a *Műemlékvédelem* szerkesztését Merhán Orsolyától, aki 2002-től végezte ezt a feladatot.

3. Gyöngyös, Orczy-kastély. A parkba tervezett bábszínház távlati képe
© MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 84587

ban végezte, Sopronhorpácson gyerekeskedett, ott volt az édesapja a Mezőgazdasági Kutatóintézet vezetője. Cukorrépa nemesítéssel foglalkozott, úgy tudom, többszörös állami kitüntetett volt.¹³ 1956-ban az egész család elhagyta Magyarországot, átmentek Ausztriába, és tulajdonképpen csak Sedlmayr János maradt itt a családból (a továbbiakban az ő közismert nevén, mint Hanzit említeném). Amikor 1963-ban megalakult a három műterem, amit Koppány Tibor, Erdei Ferenc és Hanzi vezetett, akkor egy percig sem volt kétséges, hogy én az ő műtermében fogok dolgozni. A műteremvezető mellett még két-két építésztervező, egy technikus-szerkesztő segéderő és egy műszaki rajzoló dolgozott. Az osztályon társaink voltak a szakági tervezők is (statikus, kerttervezők, épületgépészek). Ez a felállás lényegében – bár a műteremvezetők is változtak, a taglétszám is változott, hiszen egyre többen lettünk, de – megmaradt egészen végig, amíg az OMF ezen a néven funkcionált. Harmincegy évig dolgoztam ott, az nagyon sok idő, rengeteg kollégával találkoztam, nagyon kellemes és nagyon jó munkatársaim voltak.

FDE: Még az elejéhez visszakarodnánk egy kérdés erejéig: 1959-ben kezdődött az ún. *Távlati tervek* elkészítése, és ebben is részt vett.¹⁴

SPI: Hát, ez nekem nagy kedvenc témám. Az a helyzet, hogy a Kivitelezési Osztályon nekünk kettőnknek azért olyan rengeteg sok elfoglaltságunk nem volt. Engem tavasszal kölcsönadtak, és mindig ősszel mentem vissza a Kivitelezési Osztályra.

¹³ Kurt Sedlmayr (1900–1965), Kossuth-díjas növénynemesítő, növénybiológus, az MTA tagja. Nagybátyja, Hans Sedlmayr (1896–1984) nemzetközileg elismert művészettörténész.

¹⁴ Dümmerling Ödön: A magyar műemlékvédelem távlati terve. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 252–253.

Ez a *Távlati terv* a minisztérium által elrendelt feladat volt. Akkor minden intézménynek kellett egy hosszabb időre szóló intézkedési vagy munkatervet készítenie. Ehhez – lévén, hogy a műemlékfelügyelőségnek akkor nem volt még nyilvántartása – le kellett járnunk az országban az összes műemléket: felmérni, hogy milyen állapotban vannak, milyen az értékük, és hogy egyáltalán mekkora és milyen az a szám, amivel foglalkozni kell. Csoportok alakultak, minden csoportban egy építész, egy művészettörténész vagy régész és egy fotós volt. Majdnem két teljes évig ezekben a csoportokban dolgoztam. Akkor nem voltak gépkocsik, összesen két autója volt a műemlékfelügyelőségnek, az egyik az igazgató elvtársé volt, a másik pedig nagyon ritkán állt rendelkezésünkre. Mentünk vonaton, kölcsönkért autóval, de mentünk gyalog is. Tényleg mindenki lelkesen végezte a feladatát. És ez egy olyan hatalmas ismeretanyag! Azoknak a fiataloknak, akik egész életükben a műemlékekkel szeretnének foglalkozni, szinte ajánlanám, hogy valami ilyesemben vegyenek részt. Nemcsak azért, mert fel kellett mérni (nagyjából volumenben meg kellett határozni), hanem mert értékelni is kellett az épületeket, tehát nemcsak műszaki ismeretet, hanem stílusismeretet is szereztünk. Az ember megtanulta, hogy Magyarországon milyen értékű, milyen korból való, a maga korszakában milyen minőséget képviselő műemlékek vannak. És közben össze is melegedtünk egymással, mindenki megismerte a munkatársait, összebarátkoztunk. A későbbiekben nagyon-nagyon sokat jelentett, hogy így indult el az a zömében húszéves korban lévő szakembertársaság, akik közül nagyon sokan nyugdíjas korukig ott maradtak.

FDE: A munkacsoportok tagjai állandóak voltak, mindig ugyanazokkal járt ki- szállásra?

SPI: Nem, területekre szerveződünk. Voltak ilyenek, mint én, akik nem kötődtek területhez, de voltak olyanok is, akiknek a saját területükön nagyobb volt az ismeretük. Itt most elsősorban művészettörténészekre gondolok, mert az építész szakfelügyelők mellett a művészettörténészeknél is ki volt osztva az ország. Úgyhogy kellett változtatni. Aztán volt olyan is, hogy valakinek munkája volt, határidős terve, kutatása, akkor helyette beszállt valaki más, átszerveződtek a csoportok. Nagyon jó volt, és úgy érzem, hogy az én pályafutásomnál ez nagyon sokat jelentett. Akárcsak az, hogy két évig a Kivitelezési Osztályhoz tartoztam, mert így kerülhettem kapcsolatba azokkal a nagytudású építőmesterekkel, akik az építésvezetősegeket vezették, és nagyon-nagyon sok olyan szakmával, amit az egyetemen csak táblán meg könyvekből oktattak.

FDE: Említette már a visegrádi Salamon-tornyot mint az első komolyabb közös munkáját Hanzival. Milyen emlékeket őriz erről a munkáról?

SPI: Visegrád viszonylag közel van, ez nem olyan nagy baj. Hanzi munkáinak döntő többsége Sopronban, Kőszegen, azaz Győr-Moson-Sopron megyében vagy Vas megyében volt. Hogy miért őrá esett a választás, hogy Visegrádon a palota munkáit és a Salamon-torony tervezését elvállalja, azt nem tudom, mert az előbb történt, minthogy odakerültem. Rengeteget voltunk kint, nagyon sokat dolgoztunk együtt. Mindent fel kellett mérni, és ezek a munkák viszont már nem olyanok voltak, mint a *Távlati terv*nél, hanem precíz felméréseket kellett csinálni. Én őtőle nemcsak Visegrádon, később is nagyon sokat tanultam. Annnyira érzékeny volt a szakma iránt!

4. Középen Sedlmayr János, balján: Szikra Éva, Varga István, Teleki Katalin, Erő Zoltán, jobbján, hátul: Móga Sándor © MÉM MDK, Tudományos Irrattár, Lymbus, ltsz. K 1899

Olyan szerkezeti tudása volt! És olyan nagyon jól tudta értékelni a periódusokat, hogy ebben szerintem vezető volt az egyébként tényleg nagytudású építész kollégák között. És hát a munkabírása! Rengeteget dolgozott, és elvárta a kollégáitól is, hogy nagyon sokat dolgozzanak, de ez nem volt baj, mert egy rendkívül kedves, szellemes és jó humorú ember volt, és az általa vezetett műterem híres volt arról, hogy ott mindig jó hangulat volt. Ebben a jó hangulatban mentek szakadatlanul a munkák, szerettünk bejárni, és azért én azt gondolom, hogy a jó munkához az is kell, hogy az ember jól érezze magát abban a közegben, amiben dolgoznia kell.

FDE: A Salamon-toronymnál a koncepció kialakításában, a tervezési folyamatban is részt vett?

SPI: Persze-persze, természetesen! A kezdetektől, majd a fiam születése miatt kihagyott szünet után még az utódokumentáció készítésében is dolgozhattam.

FDE: Nem sokkal korábban Szanyi József tervei is megszülettek,¹⁵ végül egy más koncepció szerint alakult a tervezés.

SPI: A visegrádi Salamon-torony elpusztult déli oldalának visszaépítése nem bonyult könnyű tervezési feladatnak. Még Schulek Frigyes kezdte el, és egy jó darabig meg is építette. Akkor még a historizáló műemlékvédelem volt a divatos,¹⁶ de a Schulek által megkezdett, eredeti anyagokból és formában való visszaépítés a 20. század második felére elvi okokból már nem volt elfogadható. Ez a fajta műemlék-helyreállítási módszer könnyen alapulhatott hipotéziseken, amelyek később összeolvadtak, és nehezen voltak

¹⁵ Szanyi József: A visegrádi Alsóvár. *Műemlékvédelem*, 3. 1959. 11–21.

¹⁶ Ehhez ld.: Bozóki Lajos: Adalékok a visegrádi Alsóvár építés- és helyreállítástörténetéhez. *Műemlékvédelem*, 39. 1995. 81–97.

elválaszthatók az eredeti részekről. Egy teljes körű szemléletváltással kellett hozzáállni a folytatáshoz, amikor erre lehetőség nyílt. Az 1950-es évekre már elfogadottá vált a más anyagokból és megkülönböztetett formában történő kiegészítés. Szanyi József tervező az ötvenes évek végén a fentiek szerint nagyszámú tervváltozatot készített a témában, de ezek közül egyet sem sikerült a szakmai zsűriken elfogadtatni. Ahogy már említettem, 1962 elején alakult meg az önálló Tervezési Osztály, és elkülönültek a hatósági és tervezési feladatok. Szanyi József az új Műemlékfelügyeleti Osztályt választotta, majd rövid idővel később elhagyta a Műemléki Felügyelőséget. A Salamon-torony tervezése ekkor lett Hanzi feladata. Sedlmayr János tervezési szempontként szintén a 20. századi formában és anyaghasználatban gondolkodott, de Szanyi Józseftől eltérő felfogásban. Alapelveként azt tartotta fontosnak, hogy a középkori torony védelmi célokat is szolgált tömör, kifelé kevés nyílással tört tömegével, ezért a nyitott, modern felületkialakítás minden formáját elvetette. Az eredeti tömeghatás visszaállítását tartotta fontosnak, egyértelműen saját korának eszközeivel. Az építéshez kiválasztott anyag, a modern felületképzés mellett, a beton lett. Ennek több oka is volt. Az Olaszországból átvett, nálunk először a zsámbéki romon alkalmazott téglakiegészítés itt nem jöhetett számításba a túl nagy volumen miatt. Azonkívül az 1950-es években gyártott téglák minősége sem volt elég tartós.

Azt hiszem, máig is vita tárgyát képezi, hogy a Sedlmayr-féle kiegészítés vasbetonból készült. A vasbetont sokan szerették, mondjuk én nem ennyire, de voltak építész kollégák, köztük Hanzi is, akik nagyon, mert a beton képlékeny, könnyen formálható, egyszerűen kivitelezhető. Nem egy olyan merev dolog volt, mintha kőből, főleg faragott kőből ment volna a kiegészítés, ugyanakkor egy abszolút 20. századi anyag, ami nagy megkülönböztetés volt a korábbi építési periódusokhoz képest.¹⁷ Sedlmayr János szívesen alkalmazta a betont későbbi munkáinál is. Sokszor használta elpusztult boltozat bemutatásához, formaigényesebb építészeti részletek, például lépcsők építéséhez. Nagypál Judit, korán elhunyt kolléganőnk az ő tanácsára építette a soproni Tűztorony melletti védőépületet betonból.¹⁸ Általában az 1960-as, 1970-es években vált divattá ennek az anyagnak az alkalmazása. Példaként a Ferenczy Károly által tervezett diósgyőri vár elemeit, főként a rondella kiegészítését,¹⁹ valamint az Erdei Ferenc által tervezett veszprémi Szent György-kápolna védőépületét említeném.²⁰ Mára világossá váltak a betonkiegészítések hátrányai is. A mi éghajlatunk alatt a beton is korrodálódik, méghozzá nagyon csúnyán. Javítani nehéz és költséges. Ennél rosszabb, hogy nehezen bontható, és ha a betonkiegészítéseket bontani kell, ez sokszor történik a gyengébb szerkezetű történeti épületszerkezetek rovására.

¹⁷ „...az esztétikai vagy műszaki okokból elkerülhetetlennek minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korának jegyeit kell magán viselnie.” – ld.: *Karták könyve*. Gyűjt., vál., szerk. Román András, Fejérdy Tamás. Budapest, 2011. 17.

¹⁸ A soproni Tűztorony kibontásáról bővebben ld. a Vándor Andrással készült interjút jelen számban.

¹⁹ Ferenczy Károly: A diósgyőri várom építészeti restaurálása és műemlékvédelme. *Magyar Műemlékvédelem*, 9. 1984. 163–254., különös tekintettel: 217–222.

²⁰ Guthheil Jenő – H. Gyürky Katalin – Erdei Ferenc – Koppány Tibor: A veszprémi Szent György-egyház és konzerválása. *Műemlékvédelem*, 4. 1960. 136–143., különös tekintettel: 141–43.

**5. Visegrád, Salamon-torony, 2022 © Hack Róbert felvétele
MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 043.688D**

Visszatérve a Salamon-toronyhoz: én mégis azt gondolom, Hanzi a célját magas színvonalon elérte. A helyreállított épület tömegében és színében beleilleszkedik a település középkori együttesébe, annak értékes tagja. Azok a részletek, amik ott előkerültek, és amiből ő olyan szép bemutatást tudott csinálni a belsőségekben, történetesen egy modern eszközökkel megvalósított boltozat-rekonstrukciót, azok azért, én úgy gondolom, hogy nagyon sokáig megállják majd a helyüket.

1964-ben született meg a Velencei Karta.²¹ Nemcsak az ott vallott elvekkel értett egyet Horler Miklós, a mi főnökünk, hanem tevőlegesen is részt vett magának a kartának az előkészítésében. Természetes, hogy mi a Velencei Karta szerint dolgoztunk, ennek szellemében született a Salamon-torony helyreállítása is. Nagyon-nagyon sok tekintetben én a mai szent napig is vallom, hogy az egy nagyon helyes út volt, és jó irányba vitte annak idején a műemléki munkákat.

KG: Éppen a kartával kapcsolatban szeretttük volna a következő kérdést feltenni. A Tervezési Osztály három műterme egységes szemlélet szerint, a karta szemlélete szerint dolgozott, mégis, hogyha összehasonlítjuk mondjuk Sedlmayr és Koppány Tibor egy-egy helyreállítását, akkor tapasztalunk különbségeket. Egyetért-e Ön ezzel, és ha igen, miben látja ennek az okát?

SPI: Egyetértek. Én elsősorban azt tudom értékelni, ami nálunk volt, és arra abszolút rányomta a bélyegét a Sedlmayr János-féle szemlélet. Minden műteremvezetőnek megvolt a maga önálló elgondolása azzal kapcsolatban, hogy hogyan akar tovább dolgozni. Koppány Tibor kezdettől fogva sokkal inkább a tudományos vonal felé haladt, őneki rendkívül fontos volt a felmérés és a hiteles dokumentálás. A kollégái sokkal kevésbé foglalkoztak kiegészítésekkel és nagyobb volumenű helyreállításokkal, zömében kisebb műemlék-helyreállítások készültek az irányítása alatt, de ezek eltértek ettől a kemény, vasbetonos világtól, a szerkezeti megerősítést kivéve inkább bontható szerkezetek voltak. Erdei Ferinél más a világ: ő, mondhatni, mint modern építész volt virtuóz. Ami újat tervezett és amit modernként tett hozzá, az borzasztó színvonalas volt, és ők inkább ebbe az irányba mentek el, kevésbé foglalkoztak a dolog tudományos oldalával. Sokkal inkább a szépre és a végső kialakítás esztétikai megjelenésére koncentráltak. Én ezeket az eltéréseket éreztem. Aztán amikor Tibor elment tőlünk a Tudományos Osztályra az 1970-es évek elején, az ő helyére Mendele Feri került, aki elsősorban népi építész volt. Számára a precizitás volt a legfontosabb. Centiméter pontosságú, agyon-kidolgozott, gyönyörűséges felmérések születtek, de természetesen – az ő érdeklődéséből kifolyólag – egyéb témák mellett a népi építkezések felé csúsztak el a műterem munkái. Az elvek egyformák voltak.

A magyar műemlékeknek a döntő százaléka nem egy periódusban épült, és nem egységként, első állapotában maradt ránk, úgyhogy majdnem mindegyik kutatásra szorult. Ennek alapján meg kellett ismerni az építési periódusokat. A Sedlmayr-féle műteremben elég komoly követelmény volt, hogy a felmérésnél ott kell lenni az

²¹ A karta egy nemzetközileg elfogadott, a kulturális örökség szakszerű, fenntartható védelmét meghatározó ajánlás, amely a világ minden országában azonos szemlélet alkalmazását teszi lehetővé. Vö.: *Karták könyve* 2011. i. m. 16–18.

építészek, mert az értékeléshez ismernie kell az építés minden apró részletét, csínját-bínját, ami végül is a művészettörténész kollégák mellett mégiscsak az építész feladata volt. Ezért nagyon jól kellett tudnunk, ismernünk minden periódust. Nagyon sokszor kellett elméleti rekonstrukciókat csinálni. Azonban a hipotézis teljesen ki volt zárva. Semmi olyat nem építettünk, és nem építhettünk vissza, aminek a valóságáról nem voltak százszázalékos bizonyítékaink. Ez nem jelenti azt, hogy nem történtek ablakoknál, nyílászáróknál és egy csomó helyen olyan kiegészítések, amiknek megvolt a hiteles lehetősége, ami szerint meg lehetett csinálni. De ha nem akartunk tévútra kerülni, akkor el kellett hagynunk a kiegészítést, vagy hozzá kellett nyúlnunk azokhoz a dolgokhoz, amit már csak a mi eszközeinkkel tudtunk megvalósítani. Nekem azt, hogy valami hiteles, az anyag bizonyítja. Ha megtalálom az eredeti vakolatot vagy az eredeti nyílászárót, azt szeretném megtartani és megőrizni, mert az teszi hitelessé a munkámat. Éppen ezért, ami manapság gyakorlattá vált, hogy műköből kiöntenek egy barokk párkányt, vagy egy panelre történeti architektúrát készítenek – ez nem tűnik hitelesnek. És szerintem az utókor meg fogja büntetni azokat, akik ezeket a módszereket használhatják, hiszen nem lesz fogódzó. Mi mindig arra törekedtünk, hogy amit lehet, mindent megtartsunk az eredetiből. Volt, amit ki kellett egészíteni vagy nekünk kellett az új funkció érdekében az épülethez hozzátenni. Hiszen az épület nem műtárgy, annak funkcionálnia kell, és minden épületnek a maga korában kell funkcionálnia. Úgy tapasztaltuk, hogy minden periódus a saját magáét tette hozzá, a saját stílusában építkezett. Miért ne építhettünk volna mi a 20. századi stílus szerint? Csak természetesen meglehetősen szerénynek kellett lenni, és mindenképpen alkalmazkodni kellett az egészhez, hiszen végül is a sok periódus közül az került bemutatásra, amit a tudományos munkatárssal együtt megállapodva a legértékesebb résznek tartottunk.

KG: Részint említette már, de szeretnénk konkrétan is rákérdezni, hogy milyen emlékeket őriz a különféle szakterületek, tehát építészek, illetve művészettörténészek, régészek, restaurátorok együttműködéséről?

SPI: A műemlék-helyreállítás tulajdonképpen úgy kezdődik, hogy elindul az elméleti és helyszíni kutatás, ami a tudományos munkatársak (régész, művészettörténész) feladata. Utána jön az építész, aztán a kivitelező, majd a szakrestaurátor. Az építész valahol ott van középen. Tehát nekünk, ha azt akartuk, hogy a munka jól sikerüljön, tulajdonképpen az indulástól a teljes befejezéséig benne kellett lennünk ebben a folyamatban. Ez nagyon jó volt. És nagyon-nagyon jó kapcsolataink voltak, elsősorban a művészettörténész és a régész kutatópartnerekkel. Elsőként készült egy helyreállítási javaslat, ami egyáltalán feldolgozta azt, hogy mennyi kutatásra van szükség, körülbelül mennyibe kerül, mennyi szakrestaurátori feladat lesz benne. Ebben az első helyreállítási javaslatban már meg volt határozva a tudományos partner, és mindent vele csináltunk végig. Egészen odáig együtt dolgoztunk, hogy publikáltuk az elkészült műveket. Nem állítom, hogy soha nem volt összeütközés tervező és kutató között, hiszen ők részt vettek a tervezési folyamatban, a végső terv kialakításában is, mint ahogy mi részt vettünk a kutatásban is, de azért nem tértünk el nagyon egymástól. Mi természetesen nem hallgattunk olyan mélységben művészettörténetet az

egyetemen, mint ők, nekik viszont kevesebb volt a szerkezeti tudásuk. Ezt a kettőt kellett összeegyeztetni. Nekem nem volt olyan kutatótársam, akivel ne tudtam volna jól együtt dolgozni, és van olyan, akivel a mai napig is jó barátság fűz össze.

FDE: Szakál Ernő soproni kőfaragó műhelyéről milyen emlékeket őriz?

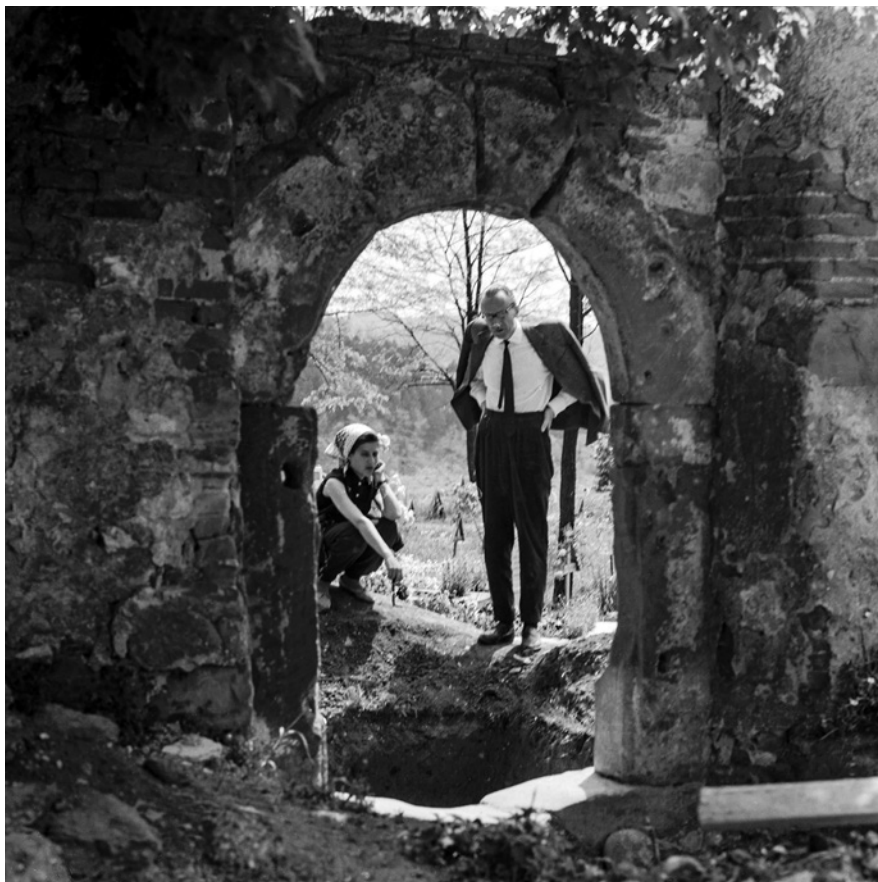
SPI: 1959 tavaszán a Kivitelezési Osztályon találkoztam először a soproni kőszobrász restaurátor csoport tagjaival, akik akkor a visegrádi kutak rekonstrukcióján dolgoztak, és valami egyeztetés miatt jöttek be hozzánk. Számomra már a megjelenésük is imponáló volt, négy erőt sugárzó, végtelenül nyugodt és szimpatikus ember: Szakál Ernő, Kőfalvi Imre,²² Birkmayer János²³ és Palkovics Imre. Ez utóbbi hamar kivált a soproni műhelyből, később Pécssett a reneszánsz kőtár megépítésén találkoztam vele. Birkmayer János sajnos fiatalon meghalt egy csúnya idegbenulásos betegségben, de a soproni műhely tovább élt, sőt fiatalabb kőfaragókkal kiegészülve egyre több feladatot kapott. Sopronban, valahol a Kuruc-domb alján volt egy szerény műhelyük, amelyet később soproni munkáink kapcsán gyakran látogattunk. Szakál saját vallomása így szólt: „Szeretem a követ.” Rendkívül nagy anyagismerettel rendelkezett. Ha a kezébe fogott egy kődarabot, arról számtalan információt tudott elmondani: milyen a kő teherbírása, mennyire faragható, mik azok a kövek, amikből könnyű mérmű részeket faragni, milyenek azok a kövek, amiknek szerkezeti szerepe van. Ezen tudása miatt is emelkedett ki a szakmából, és elég sokáig volt ő ennek a témának az elsőszámú képviselője Magyarországon.

Én személyesen 1962-ben, első önálló tervezési munkám, a salgföldi pálos kolostor maradványainak állagvédelme és helyreállítása kapcsán dolgozhattam együtt Szakál Ernővel és Kőfalvi Imrével.²⁴ Az ásatáson előkerült faragott kövekkel foglalkoztak. Bakállványokra fektetett pallókon, úgynevezett zsinórpadon, a helyszínen – nem asztal mellett, papíron – szerkesztette meg Szakál Ernő a késő gótikus szentélyboltozat elméleti rekonstrukcióját és a gótikus ablakok mérműveit. A rom közvetlen közelében volt nagyanyámnak egy kis szőlője egyszoba-konyhás épülettel. Itt kaphattak Ernőék is szállást. Itt ismertem meg az esténkénti beszélgetéseken végtelenül szerény, emberséges, nyitott egyéniségüket. Sokat tanultam tőlük, miként annyian a többi és későbbi munkatársak is. Soproni kiszállásainkon esténként szívesen mesélt rengeteg tapasztalatáról, szerkesztési módszereiről. Igyekezett minden tudását továbbadni tanítványainak, fiatalabb munkatársainak.

²² Kőfalvi Imre (1914–1988), okleveles kőfaragómester. 1951-ben, a győri Apátúr-ház helyreállítása során ismerkedett meg Szakál Ernővel (Kőfalvi e munkában a Győr-Moson-Sopron Megyei Tatarozó Vállalat munkatársaként vett részt), majd 1959-től az OMF frissen megalakult soproni kőfaragóműhelyében dolgozott. A *Műemlékvédelem* folyóiratban több cikket publikált a különböző kőanyagok műemlékvédelmi, restaurálási kérdéseit illetően.

²³ Birkmayer János (1921–1987), szobrász, iparművész, kőfaragó. A budapesti Iparművészeti Főiskola kispasztika szakán tanult Lux Eleknel. Előbb apja sírkőüzemében, majd az OMF Tudományos Osztályának kőszobrász részlegén dolgozott. Részt vett többek között a győri Apátúr-ház helyreállításában, valamint a visegrádi Mátyás kori oroszlános díszkút elméleti rekonstrukciójában.

²⁴ Zsiray Lajos – Schönerné Pusztai Ilona: A salgföldi Mária-Magdolnáról elnevezett pálos kolostor. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 6. 1967. 247–256.

6. H. Vladár Ágnes és Horler Miklós a salgföldi pálos templomrom kutatásakor, 1965
© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 072.991N

Szakál Ernő életútját Dávid Ferenc összeállításából és saját önéletrajzi írásából ismerhetjük meg.²⁵ Röviden összefoglalva: 1927-ben, 14 éves korában egy soproni kőfaragóműhelyben inasként kezdte meg ismerkedését a szakmával. Miközben végigjárta a kőfaragó szakma lépcsőit, mellette képezte magát középszinten, majd az Iparművészeti és Képzőművészeti Főiskolán tanult, ahol római ösztöndíjban is részesült. A kezdő szobrászművész ígéretes pályafutását a háború és az 1947 utáni változások törték meg. Ismét visszakерült egy kőfaragóműhelybe, innen indult kapcsolata győri származású kollégáival. A nagy hármas: Szakál, Kőfalvi, Birkmayer együttesét Dávid Ferenc így jellemzi: „Soha a szakma történetének során nem dolgozott egy műhelyben több vizsgázott kőfaragómester, itt pedig három is volt.”²⁶ A műemlékvédelemmel 1947-ben a soproni Szent Orsolya-templom előcsarnokának kijavítása során ismerkedett meg.

²⁵ Dávid Ferenc: Előszó. In: Szakál Ernő: *Kőfaragók műhelytitkai*. Budapest, 2007. 9–14.

²⁶ Dávid Ferenc: Szakál Ernő nyolcvan éves. *Soproni Szemle*, 47. 1993. 280–283.

7. Szakál Ernő, Hokkyné Sallay Marianne, Bogyay Tamás és Faragó János

© D. Mezey Alice felvétele

További soproni munkái – a káptalanterem kibontása és helyreállítása, valamint a Szent György-templom boltozatcseréje – már nagy elismerést szereztek neki a műemlékes szakmai körökben. Számptalan kiemelkedő munka, többek között a viseigrádi kutak, a siklósi zárterkély, sok mérműves ablak és egyéb feladatok után a budavári gótikus szoborleletek restaurálása végén ment nyugdíjba 1976-ban. Ezután már csak kisebb munkákat vállalt. Bábáskodott a Képzőművészeti Főiskolán a Kőszobrász Restaurátor Szak megszületésénél. Számos tanítványa ma is ismert, sikeres szakember. 89 évesen halt meg, és abban a tatabányai, kertvárosi templomban van eltemetve, amelynek liturgikus terét ő tervezte, és berendezési tárgyait saját kezűleg faragta.

Az 1970-es években létrejött korszerű soproni műhely 2003-as megszűnése után szakmai hagyatékát talán legkedvesebb, fiatalabb munkatársa, Faragó János²⁷ gyűjtötte egybe, és egy alapítvány keretében Pereszteg községben helyezte el. A gyűjtemény jelenlegi helyzetéről Dávid Ferenc és Faragó János sajnálatos halála miatt nincs tudomásom.

KG: A tari római katolikus templom fontos része a kiállításunknak, a szakmák együttműködését próbáltuk ezen keresztül bemutatni. Van-e esetleg az 1979–1983 között lezajlott, Sedlmayr János-féle helyreállítással kapcsolatban emléke?

²⁷ Faragó János (1951–2017), kőszobrász-kőfaragó mester, kőrestaurátor, építőipari technikus. 1973-ban került Sopronba az OMF építészeti igazgatóságához, majd 1983-tól a Kőszobrász Műhelyben dolgozott, amelyet 1989-től 2003-ig ő vezetett. Ezekben az években Szakál Ernőtől tanult. A műhely megszűnését követően megalapította a Faragó és Faragó Kőrestaurátor és Építőipari Kft.-t, ami a Szakál által kialakított programot vitte tovább.

SPI: Sajnos nagyon kevés, csak azt tudom, hogy ott folyt a szobában a tervezés, de egyéb közlésre alkalmas élményem nincsen. Akkoriban nekem is nagyon sok munkám volt, a műteremben minden építésre négy-öt feladat jutott. Nem is azon a vidéken, hanem Baranyában,²⁸ meg a tornaszentandrási,²⁹ szalonnai³⁰ templomokon dolgoztam.

FDE: Mi a tapasztalata, mennyire beszél közös nyelvet a műemlékfelügyelő-építész és a tervező-építész?

SPI: Itt azért nem vagyok olyan nagyon otthon. Én mindig is az operatív rész-nél dolgoztam, de tudok a felügyelő kollégákról sok mindent. Amiként az elején is említettem, nekem az etalon Détsy Mihály volt. A helyzet az, hogy ők nagyon komoly kapcsolatot tartottak azokkal a területekkel, ahova lejárta. Tulajdonképpen azt mondhatnám, hogy – kevés kivétellel – csupa elkötelezett ember dolgozott ezen a területen is. Nagyon jó kapcsolataik voltak az akkor tanácsoknak nevezett helyi hatóságokkal. Létezett minden területen egy olyan, hogy műemléki albizottság.³¹ Ezek helyi társadalmi szerveződések voltak, amelyeken keresztül a felügyelők sokat segítettek nekünk is a helyi közösségekkel való kapcsolatok kiépítésében, és abban, hogy össze tudunk hangolódni. Magának a tervkészítésnek a folyamatában általában nem vettek részt a műemléki felügyelők, hiszen egy-egy ilyen műteremértékű nagyobb műemlék-helyreállítás úgyis átment mindenféle komoly szakmai fórumon, osztálykon-zultációkon, néha több tervtanácson is, ahol ők csak az egyik szereplői voltak annak a szakmai grémiumnak, amely végül is a műemlékek sorsát eldöntötte. Nem volt nekem soha óvelük semmiféle gondom, sőt, úgy érzem, hogy énnekem senkivel sem volt bajom a műemlékfelügyelőségen, pedig elég sokáig ott voltam.

KG: 1982-ben műteremvezető, majd osztályvezető lett. Hogyan lehetett össze-egyeztetni ezt a munkát a tervezési és egyéb szakmai alkotómunkával?

²⁸ A MÉM MDK tervtárának adatbázisa szerint Schönerné Pusztai Ilona tervezte az alábbiakat: Pécs, Káptalan utca 4. sz. lakóház; Mecseknádasd, Havas Boldogasszony-kápolna; Pécs, püspökvár; Hetvehely, r. k. templom, plébániaház; Szászvár, vár; Kővágóóttős, r. k. templom; Kővágószőlős, r. k. templom; Pécs, papnevelde; Mecseknádasd, Szt. István-templom; Pécs, Káptalan u. 2., reneszánsz kótar; Pécs városfal nyugati, déli, északi szakasz.

²⁹ 1971-től 1975-től dolgoztak a templomon Valter Ilona régésszel. Valter Ilona: A tornaszentandrási r. k. templom kutatása. *Műemlékvédelem*, 22. 1978. 108–118.; Schönerné Pusztai Ilona: A tornaszentandrási r. k. templom helyreállítása. Uo. 118–127.

³⁰ Két ütemben zajlott a helyreállítás: 1972–1975 és 1992–2000 között. M. Kozák Éva: Régészeti kutatások a szalonnai templomban. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 20. 1981. 7–37.; Schönerné Pusztai Ilona: A szalonnai református templom építészeti helyreállítása. Uo. 38–51.; Uő.: Beszámoló a szalonnai református templom felújításairól. *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. Bardoly István–Haris Andrea. Budapest, 2002. 79–88.

³¹ 1950-ben, Sopronban indult el az a mozgalom, melynek során létrejöttek a lakosság és a tanácsok, illetve az OMF között összekötő szerepet játszó műemléki albizottságok. Ezek a szervezetek igyekeztek a társadalom minél szélesebb rétegeit a műemlékvédelem cselekvő részévé tenni. A műemléki albizottságok a rendszerváltásig léteztek, és több országos értekezletet tartottak, amelyekről beszámolókat közöltek a *Műemlékvédelem*-ben. Ehhez ld.: Entz Géza: Műemléki albizottságok és egyházművészeti tanácsok működése. *Magyar Műemlékvédelem*, 2. 1964. 251.

8. A salföldi pálos templomrom diadalíve, 1964 © MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 064.282aN

SPI: Nem könnyen. A helyzet az, hogy műteremvezetőként még voltak nagyon szép munkáim, akkor még összefért az adminisztráció azzal, hogy évente egy-két tervet el lehetett vállalni. Osztályvezetőként nem. Időközben úgy változott a helyzet, hogy a Tervezési Osztályból Építési Osztály lett. A sok külső tervezővel (akkor már nagyon sokan voltak, akik nem OMF-es tervezők voltak) a tervezési szerződéseket nekem kellett megkötni, a szakmai tartalmat nekem kellett meghatározni, tehát nemcsak az osztállyal kapcsolatos adminisztrációs munka, hanem minden egyéb külső tervezéssel kapcsolatos feladat is rám hárult; így aztán tervezni nem nagyon tudtam. De ugyanezt el tudom mondani például a Tudományos Osztályról is, ahol Hokkyné Sallay Marianne tulajdonképpen a szakmájában nem ért el olyan sikereket, mint például Gerőné Sándor Mária, aki tudományos kandidátusi fokozatot szerzett, mert a kutatókon kívül Marianne-hoz tartoztak a restaurátorok, a gyűjtemények. Tehát olyan mennyiségű adminisztráció volt, és annyi mindenféle dologgal kapcsolatban kellett intézkedni, hogy emellett már igazán nem fért meg az, hogy valaki egy komoly munkát végigcsináljon. Azért nem hagytam egészen abba, mert abban az időben is, ha

9. Nógrádsáp, római katolikus templom, Sedlmayr János akvarellje, 1953
© MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 8374

mást nem, évente egy-egy kisebb templom helyreállítását csak megcsináltam. Nagyon szerettem a kis templomok helyreállítási munkáit, de olyan volumenben, mint korábban, nem tudtam dolgozni. Ezért is siettem nyugdíjba, mert aztán nyugdíjasként (akkor alakultak ki az új, szabad tervezési adózási rendszerek) megint legalább annyit dolgoztam, mint amennyit korábban.

FDE: Említette a falusi templomokat. Kérdeznénk a nógrádsápi templom Ön által készített helyreállításával kapcsolatban. Hanzinak van egy 1953-as, még hallgató korában készült szép akvarellje, ami megjelenik kiállításunk óriásvetítésében és eredetiben is bemutatjuk. A honlapunkon is megjelenik róla egy kis írás, mert november hónap műtárgyaként jelöltük meg.³² Érdekesség, hogy a templom homlokzata vakolva volt, a helyreállítás során pedig a kváderek vakolatlanul lettek bemutatva. Volt valami nyoma annak, hogy ezek eredetileg is vakolatlanok voltak, vagy egyszerűen a kvádert szerették volna bemutatni?

SPI: Nógrádsápon Kozák Évivel dolgoztunk, és az volt az első olyan munkám, amiért állami elismerést kaptunk.³³ A Sedlmayr-féle akvarellhez annyit szeretnék elmondani, hogy az még abban az időben készült, amikor egyetemista volt. Az Építészettörténeti Tanszéken már akkor is szerveztek évenként a jelentkező hallgatók számára nyári felmérési gyakorlatokat, és ezen gyakorlatok során készült ez a kis akvarell. Ezekben nagyon sokan részt vettek, mint például Harrach Erzsébet³⁴ vagy Beck Zsuzsa,³⁵ Ágostházy László. A szakmai részéhez: a kőkvádereket általában a középkorban nem vakolták, hanem lemeszelték vagy lefestették őket, így nem voltak mindig egy szintben a vakolt részekkel. A jelentősebb sarkokra, támpillérekre, kövekre is csak a fehér meszelés vagy a színes festés került. A hatvanas években eléggé divat volt a kváderköveknek ez a kibontása és esetleg újbóli lefestése, például a budai várban Csemegi József az Úri utca és a Anna utca sarkán az Oroszlános-háznál is ezt a módszert választotta,³⁶ ugyanez van a Dragonits-féle³⁷ háznál is az Úri utcában.³⁸

³² <https://memmdk.hu/cikkek/a-honap-mutargya/a-honap-mutargya-2022-november> (letöltés ideje: 2022. december 11.).

³³ 1965-ben kezdődött a kutatás, a munkálatok 1969-re fejeződtek be, 1968-ban Építészeti Nívódíjat kaptak a helyreállításért. Bővebben ld.: Ambrusné Kozák Éva: Nógrádsáp r. k. templom feltárása. *Műemlékvédelem*, 13. 1969. 220–224.; Schönerné Pusztai Ilona: A nógrádsápi r. k. templom helyreállítása. Uo. 225.

³⁴ Cleve Rudolfné Harrach Erzsébet, építészmérnök. Elsősorban Vas megye és Nyugat-Magyarország műemlékeivel, illetve városrendezési kérdésekkel foglalkozott.

³⁵ Sedlmayrné Beck Zsuzsanna (1932–), Ybl-díjas építészmérnök, várostervező. 1955-től nyugdíjba vonulásáig a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet tervezője, majd műteremvezetője.

³⁶ Az Úri utca 13. számú épületet 1960-ban Csemegi József állította helyre: Szanyi József: Műemlékvédelem a budai Várnegyedben. *Magyar Műemlékvédelem*, 7. 1974. 72.

³⁷ Dragonits Tamás (1924–), Ybl-díjas építészmérnök. 1942–1948 között végezte el a Műegyetemet, a háború alatt Svédországban töltött hosszabb időt. Hazatérése után bekapcsolódott a budai Várnegyed rehabilitációjába. Az 1960-as években az egész ország műemlékeire kiterjedő iroda jött létre a VÁTI-ban a vezetésével. Vári munkái mellett számos vidéki városban tervezett lakóépületeket (Szeged, Sopron), várak helyreállításával (Siklós, Sárvár, Egervár) és számtalan templom felújításával (Egervár, Pápa, Esztergom, sok kisebb plébániatemplom) foglalkozott. Népi műemlékek és dunántúli kastélyok-kúriák átfogó vizsgálatát irányította. 1980-ban Reitter Ferenc-díjat, 1988-ban „Magyar Műemlékvédelemért” plakettet, 1994-ben „Budapestért” díjat, 2004-ben Forster-díjat kapott.

³⁸ A MÉM MDK tervtárának adatbázisa szerint Dragonits Tamás tervezőként az alábbi házszámú Úri utcai házak helyreállításában vett részt: 11., 17., 18., 19., 20., 22., 31., 34., 38., 39., 51., 52. Ezek közül a

Több helyen az is előfordult – főleg ott, ahol ezek a kövek szépek voltak, és esetleg valamilyen színük is volt –, hogy a kváderköveket kibontottuk, és úgy hagytuk.

KG: Egy intézménytörténeti kérdéssel szeretnénk folytatni: az OMF hatásköre nem terjedt ki Budapestre, hiszen a főváros műemlékeiért a Budapesti Műemlékfelügyelőség felelt. Volt-e kapcsolódási pont a két intézmény, az OMF és a BMF között?

SPI: Először is nagyon jól ismertük egymást. Czétényi Piroska³⁹ rendszeresen járt föl hozzánk, sőt az ő osztályának a tagjai közül is nagyon sokat ismertünk, mert kollégák voltunk.⁴⁰ A munkaterületek nem érintették egymást. Öneik is volt egy műemlékes tervezési részlegük, ami szintén főtt volt a várban, az I. kerületi tanács égisze alatt, Pereházy Károly⁴¹ vezetésével, de ők elsősorban a budavári lakóépületekkel és sok foghíj tervezési megbízásával foglalkoztak. Sokszor találkoztunk, de párhuzamosan ment a két intézmény egymás mellett, és sok közünk nem volt egymáshoz a szakmában.

FDE: Hogyan látja, milyen volt a magyar műemlékvédelem nemzetközi megítélése? Gondolunk itt arra, hogy a Tervezési Osztály nagy sikereket ért el nemzetközi szinten is, és a Varsói Szerződés a műemlékvédelem számára tulajdonképpen átléphető volt.

SPI: Nagyon jó volt a műemlékfelügyelőség. A mai szent napig is borzasztóan sajnálom, hogy megszűnt ez az egységes központ, hiszen nincs annál jobb, mint mikor a házon belül találkoznak azok a szakemberek, akik, bár nem egy épülettel vagy objektummal, de egy témával foglalkoznak. Hiszen minden problémára a legjobb válaszokat házon belül lehetett megkapni. Ott juthattunk hozzá a tervanyaghoz, iratanyaghoz, fotóanyaghoz, minden ott állt a rendelkezésünkre. Azt nagyon jól tudjuk, hogy a hazai megbecsülése milyen volt a műemlékfelügyelőségnek, hiszen a tudományos munkatársaim közül majdnem mindenki elért olyan tudományos fokozatot, amire vágyott. Az építészeknek majdnem a nyolcvan százaléka Ybl-díjas volt, az építész szakmában ez akkor a legmagasabb elismertség volt.⁴² Ez azt mutatja, hogy amit mi csináltunk, annak értéke volt. Akikről az előbb beszéltem, mint tisztelt elődeinkről, vezetőinkről, közülük mindenki kapott nemzetközi elismerést. A Herder-díj kapcsán még egy fiatal kollégát is magával vihetett, nagy dolog volt akkor külföldre

17-es, 31-es homlokzatán láthatunk kvádereket.

³⁹ Antal Jánosné Czétényi Piroska (1934–2014), építészmérnök. 1959-től a Budapesti Műemlékfelügyelőség munkatársa, majd két évtizeden keresztül (1972–1992 között) a vezetője volt. 1983-tól a Budapesti Városvédő Egyesület alelnöke. 1998-tól az UNESCO Világörökség Magyar Nemzeti Bizottságának tagja és a Magyar Építész Kamara Műemlékvédelmi Tagozatának (alapító) elnöke.

⁴⁰ Például Bende Csaba, Boros László, Imrényi Szabó Imre, Kiss Edith, Lipták Irén, Molnár Vera.

⁴¹ Pereházy Károly (1921–2000), építészmérnök. Az I. kerületi Ingatlankezelő Vállalat főmérnöke volt, majd 1968-tól ugyanennek az osztálynak az átszervezését követően a Fővárosi Ingatlankezelő Műszaki Vállalat műemléki osztályvezetője, később igazgató főmérnöke. 1954-től egészen haláláig építészettörténettel, 1979-től pedig főként a kovácsoltvas-művesség történetével foglalkozott.

⁴² Ybl-díjat kapott: Gerő László (1958), Sedlmayr János (1964), Erdei Ferenc (1967), Horler Miklós (1972), Mendele Ferenc (1972), Ágostházy László (1976), Ferenczy Károly (1977), Koppány Tibor (1978), Schőnerne Pusztai Ilona (1982), Havassy Pál (1983), Harsányiné Vladár Ágnes (1988), Nándori Klára (1990).

menni hosszabb-rövidebb időre ösztöndíjjal.⁴³ Egyrészt ez mutatja az elismertséget, másrészt, hogy valóban sokat jöttek ide, mi is sokat jártunk ki különböző konferenciákra, és létezett a kulturális külkapcsolatok intézete a Minisztériumban, amin keresztül ösztöndíjakat is lehetett nyerni. Én például hat hétig voltam Rómában ösztöndíjas, de a többi kollégák is el tudtak jutni ilyen módon külföldre. Nagyon sokat jártak át hozzánk az osztrákok, Dávid Ferencnek nagyon komoly kapcsolatai voltak a bécsi műemlékes kollégákkal. És megmondom őszintén, sokan irigyeltek minket, hiszen nekünk olyan szabadságunk volt, amit ők nem élvezhettek. Ez abból adódott, hogy a pénzek is a műemlékfelügyelőségen keresztül jutottak el a szakmába, és önáluk ez nem így volt, mint ahogy már nálunk sem így van. Ehhez, akármit is mondjunk, kellett a szocializmus.

KG: Hogyan látja, milyen okok vezethettek az OMF megszűnéséhez?

SPI: Nem voltam már ott, csak kívülről tudom. Én azt gondolom, hogy ennek több oka is volt. Az egyik az, hogy az évtizedek során egyre több feladatot vállalt fel az OMF. Addig, amíg kizárólag az eredeti osztályok voltak, könnyű volt összetartani, de aztán egyre több minden (műtárgyvédelem, népi építészeti védelem, komoly beruházási és egyéb feladat is) odakerült a műemlékfelügyelőségre. Egy idő után túl nagygyá és túl komplikálttá vált a szervezet, és már nem lehetett ebben a formában fönntartani. Mondjuk ez az én jóindulatú feltételezésem. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy valakiknek nem tetszett, hogy ez egy egységes intézet. Ez egy politikai szemlélet, hogy minden, amit a szocializmusból örököltünk, az nem jó. Pedig ez nem így van. Ami jó, azt meg kellett volna tartani. Az, hogy így szétszórták a műemlékfelügyelőséget, most nagyon sok nehézséghez vezet. Nehezen találják meg egymást a kollégák, és nehezen találják meg azokat a forrásokat az építészek, amikre szükségük van.

FDE: Ha lehet ilyet mondani, melyik helyreállítására a legbüszkébb?

SPI: A legutolsóra. A pécsi középkori egyetemre és annak a védőépületére.⁴⁴ Úgy gondolom, nagyon jól sikerült, és a munka nagyon jó légkörben zajlott. Ott még voltak olyan kivitelező partnerek is, akikkel úgy lehetett megcsinálni, ahogy mi azt igazán elképzeltük.

KG: És a kollégáitól tudna olyan helyreállítást említeni, amit jónak, követendőnek tart?

SPI: Hát persze! Nem is nagyon lehet kiválasztani, hogy melyik az, ami igazán a legjobb. Összességében nagyon jónak tartom, ami Sopronban történt.⁴⁵ Több évtized

⁴³ 1983-ban id. Entz Géza kapta meg a Herder-díjat, és Lővei Pált választotta „fiatal kollégájaként”, aki így egy évet Bécsben töltött. Bővebben ld. a Lővei Pállal készült interjút jelen számban.

⁴⁴ Vö.: G. Sándor Mária – Metzinger Ferenc – Schönerné Pusztai Ilona: A püspökvár feltárásának és helyreállításának története. *A pécsi püspökvár feltárásának eredményei*. Szerk. Font Mária. Pécs, 2015. 21–44. (különös tekintettel: 28–38.: Az egyes egységek tervezésének és helyreállításának folyamata – A középkori egyetem és védőépülete); G. Sándor Mária – Schönerné Pusztai Ilona – Metzinger Ferenc: A pécsi püspökvár feltárásának és helyreállításának eredményei. *Műemlékvédelem*, 59. 2015. 197–236.

⁴⁵ Schönerné Pusztai Ilona tervezte például az alábbiakat: Fő tér 3. sz. (Gambrinus-ház), Major köz 3. sz., Szent Mihály út 3. sz., Templom utca 12. sz., Új utca 4. sz. lakóházakat, valamint a Deák tér 1. sz. Lenck-villát.

10. Nógrádsáp helyreállított római katolikus temploma délnyugat felől, 1965

© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 086.288N

munkája, tehát nem lehet azt mondani, hogy egy darab belőle, de ha végigvesszük, hogy mennyi lakóház, a zsinagógák, a városfalak, egyáltalán az a fajta szakmai felkészültség, az az érett kutatás, ami Dávid Ferenc vezetésével ott folyt, az nagyon kiemelkedő érték, és az a mai szent napig is megállja a helyét bármilyen kritikával szemben. Ezenkívül az egyéni műemlékek közül, Erdei Feri munkái közül például a feldebrői templomot nagyon szerettem.⁴⁶ Nagyon kedves nekem a Balaton-felvidék: egy annyira gazdag és szépen összefogható dolog, ami ott van, hogy én azt nagyon szeretem, és ebbe beleértendő a romkonzerválás, a bizonyos fokú kiegészítések és a kis templomok is.

FDE: Mit gondol a műemlékvédelem és a társadalom egykori, illetve mai kapcsolatáról, a műemlékvédelem társadalmi beágyazottságáról?

⁴⁶ Erdei Ferenc: Feldebrő, r. k. templom helyreállítása 1975–1982. *Magyar Építőipar*, 32. 1983. 68–69.

SPI: Miként elmeséltem korábban, akkor egyrészt az egy nagyon kellemes helyzet volt, hogy majdnem minden területen a területi felügyelőnek volt annyi ereje és volt annyi energiája, hogy létrejöttek az ún. műemléki albizottságok. Minden egyes városban vagy megyében megvoltak azok a helyi emberek, akiket érdekelt a műemlékvédelem, és akik szerettek volna ezért valamit tenni, vagy valamilyen munkában részt venni. Szeretném, ha ma is így lenne. Ezt most nem látom, nem érzékelem ezt a kapcsolatot egy közvetlen felügyeleti vagy egyéb intézmény és a helyi lakosok között. Ezt jó lenne valamilyen módon visszahozni, és nagyobb nyilvánosságot adni a műemlékvédelemnek. Én sokat nézem a televíziót, ráérek, és próbálom keresni azokat a műsorokat, amiket az effektív műemlékvédelemmel kapcsolatban adnak le – nagyon kevés. Igyekszem ma is figyelemmel kísérni fiatal kollegákon meg egyéb dolgokon keresztül azt, hogy mi történik, tudom, hogy nagyon sok és nagyon szép munkák készülnek el most is. Több mindent láttam, ami nagyon tetszett, többek között megemlíteném a majki kamanduli remeteséget, úgy ahogy van, a kiállítással, a rendházzal és a remeteházakkal együtt.⁴⁷ Vagy talán a Nemzeti Kastélyprogramban van egy-kettő: a nádasdladányi,⁴⁸ vagy a bajnai kastély – amihez kötnek személyes szálak is – úgy gondolom, hogy nagyon jól sikerült.⁴⁹ Mégsem érzem, hogy elég nyilvánosságot kapnak, pedig látogatják őket. Szóval ahol nyitva vannak ezek a műemlékek, ott nagyon sokan eljönnek, megnézik, és volna érdeklődés. Csak én azt nem érzem, hogy volna egy közös szakmai szervezet, ami összefogná őket, és valamilyen módon a társadalom felé ezeket az üzeneteket megadná, ami szükséges volna ahhoz, hogy értsék és szeressék az emberek a műemlékeket.

KG: És végezetül az utánpótlás kérdése: mit üzenne egy pályakezdő műemlékes építésznek?

SPI: Hála Istennek az én családomban van utánpótlás. Az unokahúgom a NÖF építészeti osztályán dolgozik, és pillanatnyilag is a Hanzi által elkezdett vértesszentkereszti apátság, valamint Tóth Ibolyával a Sárospatak-környéki műemlékek (vajai kastély, Füzerradvány) továbbtervezését csinálja. Én úgy látom, hogy ugyanolyan lelkes emberek vannak most is, mint amilyenek mi voltunk. Lehetőséget kéne adni a fiataloknak, lenne szerintem, aki ezt szívesen csinálná, mert nagyon lehet szeretni ezt a szakmát.

FDE-KG: Köszönjük szépen!

⁴⁷ A remeteség legújabb helyreállítása 2018–2020 folyamán zajlott: <https://epiteszforum.hu/szavak-helyett-a-majki-kamanduli-remeteseg-legujabb-felujitasa> (letöltés ideje: 2022. december 5.).

⁴⁸ A nádasdladányi kastély helyreállítása 2020-ban készült el, kiállítása pedig 2021-re készült el. <https://epiteszforum.hu/visszaforog-az-ido-kereke-a-nadasdladanyi-nadasdy-kastely-ujjateremtes-programja>, <https://epiteszforum.hu/sakk-matt-a-nadasdy-kastely-uj-kiallitasa> (letöltés ideje: 2022. december 5.).

⁴⁹ A bajnai kastélyt 2021 decemberében adták át: <https://epiteszforum.hu/egy-hely-a-bajnai-sandor-metternich-kastely>, <https://epiteszforum.hu/ilyen-lett-a-felujitott-bajnai-sandor-metternich-kastely>, <https://epiteszforum.hu/decemberben-nyit-az-icomos-dijas-bajnai-sandor-metternich-kastely> (letöltés ideje: 2022. december 5.).